

ЗАЙМЕННИКИ У ГОВОРІ БАЧВАНСЬКИХ РУСНАКІВ У КОНТЕКСТІ ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ГОВОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті аналізується склад займенників та зміни в них у говорі бачванських руснаків. Подаються займенники, які є специфічними місцевими утвореннями.

Ключові слова: діалект, займенники, регіоналізм, лексико-семантична група, парадигма, форма, похідне слово, редуплікація, діалектизм.

Summary. The pronouns are an old and closed lexical-semantic group. This is the reason why it is interesting to view changes within them. By analyzing the pronouns in the Russian language, we can recognize several groups. Some of them have their counterparts in the standard Ukrainian language and most of them are pronouns that have their equivalents only in the narrow area of the speeches on the other side of the Carpathian Mountains. The smallest part of them is made of pronouns that have their counterparts only in the Polish or the Slovak language, or are Russian local formations.

Key words: dialects, pronouns, regionalism, lexical-semantic group, paradigm, formation, form, derivative, reduplication, dialectism.

Займенники звичайно розглядають як обмежений, замкнений розряд слів. Проте цю замкненість не слід вважати абсолютною. Це жива лексико-семантична група, яка поповнює свій склад завдяки внутрішнім словотворчим засобам. Займенники відіграли значну роль у формуванні граматичної будови всіх слов'янських мов.

Метою нашого дослідження є зіставний аналіз займенників у говорі бачванських руснаків із формами займенників у південно-західних говорах української мови. Нинішні руснаки Бачки – це потомки вихідців із Східних Карпат. У середині XVIII ст. руснаки переселились на простори Південної Угорщини.

Цікаво простежити, наскільки змінилася лексико-семантична група займенників в ізольованих умовах нової батьківщини, і які спільні особливості бачванської говірки та закарпатських говорів збереглися до сьогодні.

Аналізовану лексико-семантичну групу можна поділити на чотири групи. До першої входять спільнослов'янські займенники; друга група має паралелі на загальноукраїнському мовному ґрунті; до третьої ми віднесли регіоналізми, тобто займенники, які спільні у бачванців і в окремих говорах української мови; четверта група – це місцеві назви, які виникли завдяки словотворчим засобам вже після переселення на нове місце проживання.

Особові займенники за своїм походженням не лише спільнослов'янські, але і спільні для багатьох індоєвропейських мов. Займенники, які вживаються у говорі бачванських руснаків, мають паралелі не тільки в українській літературній мові, але і у більшості слов'янських мов: **я, ти, ми, ви** (займенники подаємо за правописом руснаків Бачки).

Спільними з українською літературною мовою є займенники: **вона, воно, вони, хто, нічий, ніхто, ваш, наш, їх, його, чий, чия, чийо, себе, сама, саме, сами**.

У трохи зміненому фонетичному вигляді вживаються форми: **вон, твій, мій** (у руснаків немає переходу *o* та *e* в закритому складі в *i*); **котри, инши, яки, таки, ніяки, сам** (руснаки як у прикметникових, так і в займенникових формах чоловічого

роду вживають спрощені форми із закінченням *-u*). Неозначені займенники утворені за допомогою частки *de-* внаслідок руснацького «дзекання» мають інший вигляд: **дзеяки, дзекотри**. Питальний займенник *цо* у називному відмінку вживається у словацькій формі **цо**, але у всіх непрямих відмінках має форми, спільні з формами в українській літературній мові: **чого, чому, з чим, на чим**.

Руснакам притаманні фонетичні риси, які наближують їхню говірку до говорів української літературної мови. У займенниках третьої особи однини і множини додається приставне **н**, якщо займенник стоїть у постпозиції: **вон – його – пре нього; вона – ей – при ей; вони – їх – при їх**. У говірці бачванських руснаків відбувається перехід *e* в *o* після *й* або шиплячих: **його, нього, чоґо, чому**.

Форми займенників, які ми віднесли до регіоналізмів, вживаються на обмеженій мовній території – українсько-словацько-польській.

В окремих карпатських говірках вживаються такі займенники: **гевтот, дахто, дакотри, даєден, даяки, дачий, дзекотри, дзеяки, жадни, келі, кельо, кояки, ніч, тамтот, тамта, тамто, тот, тота, тото, тоти**.

Енклітичні форми особових займенників у родовому, давальному і знахідному відмінках однини (**тебе – це, ци; мнє – ме, ми; його – го**) є спільними в говорі бачванських руснаків та в більшості південно-західних говорах української мови [6: 16; 9: 262]. На території, що межує зі словацькими діалектами, зафіксовані форми: *n'ej* (род. в.), *gu n'ej* (дав. в.), *na n'ho*, *na n'u*, *dal ju* (знах. в.), *na n'im*, *na n'ej* (місц. в.) [9: 263]. Усі ці форми відповідають стягненим формам руснаків: **ней, гу ней, на ньо, на ню, дал ю, на нім, на ней** тощо.

Тамтот – складене з *там* і *тот*, фіксується як в українських, так і в словацьких діалектах [11: 538; 5: 181; 12: 603].

Займенник **ніч** має паралелі у закарпатських говорах [3: 73; 4: 82], у говорі галицьких лемків [2: 128] та у словацьких говорах [12: 558].

Унаслідок подвоєння вказівного займенника *той, та, те* виникає редуплікована форма: *тътъ > тот*, *тота > тоґа*, *тото > тоґо* тощо [1: 177]. Однак в українській

мові такі форми вийшли з ужитку, залишившись тільки в карпатських говорах української мови та у східно-словацьких говорах [6: 16].

Неозначені займенники творяться на українському ґрунті шляхом поєднання тих же питальних займенників з часткою *де-*, а в закарпатських говорах ця частка часто виступає у вигляді *да-* [1: 178]: *дагде, дасден, дакий, дакто, дачий, дашто* тощо [7, II: 7]. За своїм походженням такі форми вважаються спільними українсько-словацькими утвореннями [6: 16]. Фіксуються вони і у бачванських руснаків.

У руснаків вживаються також складені займенники, утворені за допомогою частки *кой-* і питальних займенників. В українських діалектах ми знайшли лише форму *кой-який* [7, II: 502], яка відповідає руснацькому займеннику *кояки*.

Займенникам *келі, келя, кельо, келі* відповідають закарпатські форми *кельо, келя* [2: 423].

На українському ґрунті виникло чимало новоутворень займенникового походження: *хтось, щось, якийсь, котрийсь* тощо. У руснаків пом'якшене *-сь* вимовляється як *-ш*, і тому ці форми мають дещо змінений вигляд: *якиш, котриш*. Частіше вони вживаються з кінцевим суфіксом *-(и)к(-а)*: *якишик, котришик, хтошка, пошка*.

Займенник *кожний* в українських діалектах існує і у варіантах *кождий, куждий, каждий, кажний* та ін. [1: 179]. Руснаки його вживають у формі *кажди*, яка близька до польського *každy* або словацького *každý*.

Руснацький займенник *гевтот* інколи вживається із значенням «гамтой», яке властиве також словацьким говорам. В українських говорах займенники *гев* і *там* [4: 232], *гевтот* вживаються із значенням «тут, сюди» [7, I: 488].

У руснаків вживається варіант займенника *жоден, ніхто* – *жадни*. В українській і білоруській мовах він вважається полонізмом. Пор. ще укр. діал. *жадний* [11: 108] та слов. діал. *žadni* [12: 622].

Лише у східно-словацьких говорах ми знайшли паралелі займенникам *исти, телі, тельо, телє, хтори, хтора, хтошка, цо* (тільки в називному відмінку), *пошка, ше*.

Місцеві утворення – це складні займенники, утворені за допомогою місцевих словотвірних засобів: *дзепосден, койдзеяки, хториш, хторишик, ніхтори, нікотри, нікелі, сй, шицок, шицка, шицко, шицки*.

Щодо означального займенника *весь* (з псл. *вьсь*), то у руснаків він дав дві різні форми: *шицок* «весь» і *вшеляки* «всякий, будь-який». Подібні варіанти зафіксовані в українських пам'ятках XIV–XV ст.: *вшелякий, вишток*, які з'явилися під впливом польської мови [1: 181].

На підставі проведеного аналізу над 67 займенниками в говорі бачванських руснаків можемо зробити такі висновки:

1. У говорі бачванських руснаків вживається 48 займенників (71,6 %), які фіксуються і на українському мовному ґрунті. Одні з них через фонетичні відмінності вживаються у трохи зміненому вигляді, а інші у порівнянні з літературною мовою мають спільні риси тільки в окремих відмінках. Більша частина займенників цієї групи має паралелі у карпатських говорах.

2. Тільки для 10 займенників (14,5% всіх аналізованих лексем) ми знайшли паралелі у східно-словацьких говорах.

3. Місцеві утворення більш численні (12 лексем). Це складені лексеми, утворені за допомогою місцевих словотвірних засобів.

4. Проведений аналіз дає нам підстави вважати, що лексико-семантична група займенників у говорі бачванських руснаків сформувалась на українському мовному ґрунті, на його обмеженій території південно-західних говорів під значним впливом західно-слов'янських мов.

Література

1. Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови. – Ужгород, 1960. – 415 с.
2. Верхратський І. Про говір галицьких лемків // ЗНТШ. – Львів, 1902. – Т. V. – С. 388–489.
3. Верхратський І. Знадоба до пізнання угорських говорів. (Говори з наголосом движимим) // ЗНТШ. – Львів, 1899. – Т. XXVII, XXVIII, XXIX, XXX. – С. 201–275.
4. Верхратський І. Знадоба до пізнання угорських говорів. (Говори з наголосом сталим) // ЗНТШ. – Львів, 1901. – Т. XL, XLIV, XLV. – С. 225–278.
5. Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп.ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
6. Дзензелівський Й. Мова бачванців як засіб датування явищ лемківського діалекту // Руснаци – Русини 1745–1995: Збірник робіток. – Нови Сад, 1996. – С. 7–20.
7. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Наук.думка, 1983–2006. – Т. 1–5.
8. Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. – К.: Радянська школа, 1966. – 306 с.
9. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей. Ч. 1: Звучня і морфологія. – Прага, 1938. – 546 с.
10. Рамач Ю. Граматика руского языка. – Београд, 2002. – 615 с.
11. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці: Пуга, 2005. – 688 с.
12. Czambel S. Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. 1. oddelenie Osnovy a iný materiál rečovy (1. částka: Východoslovenské nárečie). + Т. sv Martin, 1906. – 624 s.
13. Slovník slovenských nářečí: U 2t. / ved.redaktor. PhDr Ivor Ripka, Csc. + Bratislava: SAV, 1994. – t. 1.